

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 7 Issue 1, A Tribute to Prof. Dr. İbrahim GÜLER, p. 47-64, March 2015

Hukukun Hukuksuzluğundan İslam Birliğine: Celal Nuri'nin Zihin Dünyasında Beka Kaygısı

*From the Injustice of Law to Unity of Islam:
The Fear of Extinction in the Thought of Celal Nuri*

Yrd. Doç. Dr. Refik BÜRÜNGÜZ
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi - Bilecik

Öz: Bu makale gazeteci, fikir ve siyaset adamı Celal Nuri İleri'nin 1913'de kaleme aldığı 'İttihad-ı İslam' kitabını temel alarak, yazarın düşünce dünyasındaki değişimleri incelemektedir. Makalede Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş döneminin çalkantılı fikir dünyasında İslamın, Osmanlı'nın ve Türklüğün korunması üzerine yazılar kaleme alan İleri'nin fikirlerinin zamanla hakim siyasi iktidarın görüşlerini savunacak hale geldiği tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Celal Nuri, İttihad-ı İslam, Hukuk, Egemenlik, Medeniyet

Abstract: Taking his 1913 book "İttihad-ı İslam-Islamic Unity" as a starting point, this article examines the shifts in the thought of journalist, thinker and statesman Celal Nuri İleri. Article presents that in the complex ideological conditions of the transition stage from the Ottoman Empire to the republic, İleri's ideas transformed in a way that he became a defender of dominant political authority.

Keywords: Ottoman Empire, Turkey, Celal Nuri, Islamic Unity, Pan-Islamism, Modernization

Demek ki Şark'ın ilmi bütün insâniyyete şâmil değil ve -kısmen amel-mânde/Caduc [değerini, önemini yitirmiş, geçerliliği kalmamış, eskimiş]'dür; ve o ilme müstenid olan düşünüşü de öyledir.¹

Şark'ı ve içinde yaşadığı toplumu bu denli küçümseyen yukarıdaki satırların yazarı ile *İttihâd-ı İslam* kitabının yazarının aynı olması savrulma çağıının müellifleri için sıradan bir olgu olabilir. Ancak muhtelif siyaset bilimciler ve düşünce tarihçileri tarafından hem İslamcı hem Batıcı hem de pozitivist olarak nitelendirilmedikte olan Celal Nuri, belki de bu geçişli düşüncelerin arasında en hızlı ve keskin dönüşleriyle oradan oraya savrulanların birincisi oluyor ve sırf bu sebeple bu kadar farklı nispetler ile anılabiliyordu.

Meşhur muharrir Ebuzziyâ Tevfik'in çıkardığı *Le Jeune Turc* (ilk ismiyle *Le Courier d'Orient*)'ün genç muharriri, buradaki Fransızca yazılarında, Batı düşüncesi ve fikir hürriyetini hararetli bir şekilde savunuyordu. Bu yüzden 1912 senesinde *Garbcılık* hareketinin bayraktarlığını yapan *İctihad* dergisinin tahrir heyetine katıldığında, fikirdaşları tarafından sevinçle karşılanmıştı. *İctihad*, Abdullah Cevdet'in Abdülhamid aleyhtarı politik aktivizmden ümidi kesip, devlet ve milletin selametini, siyasetten ziyade ülkede felsefî, fikrî bir değişim gerekliliği düşüncesinden hareketle, bu işin öncülüğüne soyunması ile projelendirilmişti. Bu proje; Türkçe *İctihad* ile Müslüman okuyucuyu, yani "bulunduğu muhite göre ahlâk ve âdetlerini değiştiremeyen" ve "sırf maddî ve pek fani zaferlerin sarhoşluğuyla" millî ve toplumsal hayatı kökünden sarsılan Osmanlı toplumunu aydınlatma gayesini gerçekleştirmek, Fransızca eki ile de Fransızca yayınlanan ve "Garba kendimizi sevdirmeye, Türkler hakkında

¹ Celal Nuri, *Türk İnkılabı*, Suhulet Kütüphanesi, İstanbul 1926, s. 68.

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

bir hüsn-i fikir hâsıl etmeğe çalışılacağı yerde bilakis Avrupa'ya muttasıl hücumlar” ederek taktiksel bir hata içinde bulunan diğer Osmanlı mevkutelerinden farklı olarak, Avrupa kamuoyunu desteğini almak üzere şekillendirilmişti.² İlk sayısını Eylül 1904’de Cenevre’de neşreden Abdullah Cevdet, ertesi yıl Osmanlı hükümetinin baskıları sebebiyle, çareyi, kâğıt üzerinde Osmanlı’ya bağlı görünse de fiilen İngiltere’nin kontrolü altındaki görece daha serbest Mısır’a gitmekte bulacak, ancak meşrutiyetin ilanını müteakip –dikkat çekici iki senelik bir gecikme ile- yurda dönebilecekti.³ Dergisinin İstanbul’daki ilk sayısını 1 Haziran 1327 (14 Haziran 1911) yayımlayabilen Abdullah Cevdet, burada, kurtuluşun yegâne çaresini Batılılaşma, Batılı fikirleri *iktibas* (ödünc alma)ve *temessül* (özümleme) olarak gören bir grup entelijansiya ile birlikte *İctihad*’ın yayınına devam etti. Doktor Abdullah Cevdet’in bu hususta takip ettiği usul, derginin isminden de anlaşılacağı gibi, bu fikirlerin İslamî bir jargon ile harmanlanmasını tazammun ediyordu. Ona göre “Şark dimağına yahut damarlarına uygun Batılı kan, Şarklı tarafından ancak bu şekilde kabul edilebilirdi”.⁴

Savrulanların birincisi demek iddialı olabilir, ancak Celal Nuri, Abdullah Cevdet’den farklı olarak, o helâket ve felaket sırasında Batı karşıtlığını, ötekine duyulan nefretle birleştirmişti.⁵ *İctihad*’daki ilk yazılarında bu nefret pek görülüyordu. Ancak süreç ilerliyordu. Öyle ki, Osmanlı Devleti’nin Afrika’da elde kalan son toprağına, millî birliğini diğer Avrupa devletlerine göre geç kazanabilmesinden ötürü -Almanya’nın da benzer sebeplerle ve sonuçlarla malul olduğu- sömürgecilik yarışında geri kalmış İtalyanların göz dikip kopardığı, çok yakın zamana kadar Balkanlarda Osmanlı tebaası hâlinde yaşayan milletlerin, Osmanlı’ya kafa tutarak ona feci bir mağlubiyet tattırdığı ve Celal Nuri’ye “Şime-i Husumet”i yazdıran bu süreç, Celal Nuri gibi Batıcı bir aydının “Şime-i Husumet”⁶ gibi millî kimliğin ancak Batı’ya karşı husumetle ayakta durabileceğini anlatan satırlarını, Abdullah Cevdet ve Celal Nuri gibi iki dostun ayrılığını getirdiği gibi siyaset bilimcilere de “topyekûn Batıcı”, “kısmî Batıcı” tanımlamalarını getirme imkânını verecekti.⁷ Bu bağlamda “topyekûn Batıcılar” yani “Batı medeniyetini gülü ve dikenini ile almalıyız” savunucuları ile “düşmana düşmanın silahı ile mukabele etmeliyiz” gibi aslında herkesin hemfikir olduğu üzere İslamcısı ya da Türkçüsü tarafından da savunulabilecek ve savunulan bir çizgide “kısmi Batıcılar” olarak şekillenmiş suni bir ayırımla karşılaşırız. Celal Nuri’nin “Şime-i Husumet”ine, Abdullah Cevdet’in aynı dergideki cevabı gecikmedi: “Şime-i Muhabbet”⁸. Abdullah Cevdet bu cevâbî makalesinde, Celal Nuri’nin satırlarını anlık fevri bir çıkışa bağlıyor, gerçek bir Batıcının Batıya husumet besleyemeyeceğini, bunun avama kazandırılmak istenen Batılı fikirlerin “neşr ü ilkasında” (yayımları ve ekilmesinde) problemlere yol açacağını düşünüyordu.

Celal Nuri’nin *İctihad-ı İslam*’ının, bu savaşın -savaş diyoruz zira, dönemin genç muharriri Peyami Safa’ya *Zavallı Celal Nuri Bey* isimli bir kitapçık neşrettirilecek kadar ateşlenen bu tartışma sonucu, Celal Nuri, Kılıczade Hakkı gibi yazarlar, *İctihad*’dan kopacak, pek uzun ömürlü olmasa da *Hürriyet-i Fikriyye* isimli müstakil Batıcı bir dergiyi neşretmeye

² F [Abdullah Cevdet], “Bir Musahabe”, *İctihad*, S.1, 1 Eylül 1904, s. 2–10.

³ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul [1981], s. 291

⁴ Abdullah Cevdet, “Une profession defoi”, *İctihad*, S.6, Mayıs 1905, s. 89.

⁵ Bu konuda hazırlanmış şümulü bir değerlendirme için bknz. Tufan Buzpınar, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet’in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Divân*, S. 19, 2005/2, ss. 151-176.

⁶ Celâl Nürî, “Şime-i Husumet”, *İctihad*, S.88, 9 Kânun-ı sâni 1329, s. 1949-1951.

⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Yayınları, İstanbul 1960, s. 80.

⁸ Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İctihad*, S.89, 16 Kânun-ı sâni 1329, s. 1979-1984.

JHS
48

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

koyulacaklardı- az öncesinde basıldığını Doktor Abdullah Cevdet Bey'e yazdırılan takrizden anlamak mümkündür. Ancak ilginçtir ki retrospektif bir bakışla, ileride çıkacak kavganın işaretçisi satırlar da bu takrizde ve takrize teşekkür babında Celal Nuri Bey tarafından kaleme alınan satırlarda kendini gösterir. Abdullah Cevdet, Pan-İslamizmin hayal olduğunu ısrarla tekrarlarlarken sadece eğitim birliğine indirgenecek bir Pan-İslamist düşüncenin Avrupalıları korkutmayacağını söylüyor; Celal Nuri ise bu "korkutmama" sözünü, Abdullah Cevdet Bey'in dehasına hamlederek, "ironi" yaptığını düşünüyordu. Ancak yanılan Celal Nuri'ydi. Çok geçmeden Abdullah Cevdet ile Celal Nuri arasındaki farkların sadece üslupta değil esasta da ne derece ileri boyutta olduğu görülecekti.

Aslında Celal Nuri'nin yanılgıları bundan ibaret değildi ve *İttihad-ı İslâm* unvanını verdiği kitabı istikbale yönelik bu kabil yanılgılar ile doluydu. Avrupa Birliği'nin oluşamayacağı, ihtiyarlamış İngilizlerin yakın bir savaşta Almanlara mağlup olacağı gibi projeksiyonların isabet etmediği aşikârdır. Ancak bizim için daha ilginç olan İslam, İslam Birliği, hilafet, hakiki medeniyet gibi olgu ve kavramların savunulurken kullanılan o keskin dile rağmen on sene gibi görece kısa bir zaman diliminde bu kavram ve olguların Celal Nuri'nin zihin dünyasında kendi ifadesiyle "kadük" derekesine düşmesidir. Hâlbuki erken pes eden Celal Nuri'nin bu kavramların gücünü ve silinmezliğini ispattaki mahareti okuyucuyu derinden etkileyebilecek düzeydedir. Mesela, Celal Nuri Avrupa'nın tasallutuna karşı seslenerek "manevi kuvvetlerin maddi kuvvetlerle mağlup edilemeyeceğini" söyler; "Şark yakın gelecekte kendi kurtuluş çarelerini üretecektir", diyecek kadar kendinden emin ve karamsar havayı dağıtmaya yönelik ümitvar ve ateşin satırlar hep onun imzasını taşır. Celal Nuri bu söylemlerle Müslümanların psikolojisini takviyeye çalışır, zira onun için "insanoğlunu asıl sevk ve idare eden güç psikolojidir". Bu güçlü olduktan sonra "millî emellerin, dinî hislerin top ve tüfekle mağlup edilmesi" mümkün değildir. Bu silahların maddi olmasından ötürü hedeflerinin de maddi olması gerekir. Ama insanoğlunun mukadderatını belirleyen kuvvetler "her şey den evvel ruhîdir, bunlara kurşun geçmez."⁹

Batı'nın hakiki medeniyete dayanmadan ulaştığı ilerleme, Batı dışı toplumların gelişmesine mani olmakta, dolayısıyla bu durum Şarkın haiz olduğu potansiyelin ortaya çıkması, Celal Nuri'nin ısrarla belirttiği üzere, insanlığın rağmen değil bilakis onun kemali manasını taşıyordu. Öte yandan Celal Nuri'nin kendi kurtuluş reçetesini üreteceğini söylediği Şark dünyası, insanlığın kurtuluşunu, kendi medeniyetinin sahip olduğu, hakiki değerler üzerine bina edecekti. Diğer bir deyişle ilerlemeyi, gelişmeyi yani kurtuluşunu sağlayacak olan kabiliyete potansiyel olarak sahip olan Şark medeniyeti, Batı'nın yapay medeniyetinin aksine, medeniyetin hakikisini temsil ediyordu. Celal Nuri'nin bu görüşlerini oturttuğu nazari altyapının tarifine ve medeniyet tartışmalarında sıklıkla kullanılan ve atıfta bulunulan medeniyeti *hakiki* (gerçek) ve *sinaî* (yapay) olarak ikiye ayırdığı bu ikili tasnifine ileride tekrar değineceğiz. Bu tasnife göre teknik ve fen, Batı'ya üstünlüğünü getirmiş ama aynı Batı istinat ettiği felsefe ve moral değerler ile hem dünyaya göz yaş getirdiği gibi, hem de kendi kaçınılmaz sonunu, yani gittikçe dejenere olan (Celal Nuri'nin deyimiyle *tereddî* eden) Batı medeniyetinin kendi sonunu getirmekteydi. Hakiki medeniyet ise başta Müslümanlar olmak üzere tüm Şarklılar tarafından -Batı'nın malı olmayıp tüm insanlığın malı olan bu teknik ve teknolojiyi gönül rahatlığıyla alıp ve benimseyebileceklerinden henüz Batılılaşmamış ve bu suretle de Batı'nın hem dünyayı hem de kendisini bozucu yanlarından uzak durmanın avantajı ile içindeki gelişime uygun kabiliyetini (Celal Nuri'nin sevdiği deyimle "şime"sini) kuvveden fiile çıkarabilecek bu toplumlar- tarafından temsil edilmekteydi.

⁹ Celâl Nürî, *İttihad-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1331, s. 24.

İttihad-ı İslam fikrinin mürevvicinin bu kitapta Abdülhamid'in adını hiç zikretmemesi Abdülhamit aleyhtarı bir aktivist olmasının yanı sıra devr-i sabık taraftarı bir *mürteci* olarak tanımlanmak korkusuna da hamledilebilir. Zaten ittihad-ı İslam'ı savunmak o devirde bile mürteci damgası için kâfi olabiliyordu. Bunun izlerini kitapta görmemek kabil değildir. Sırf bu damgadan kurtulabilmek için Celal Nuri sıklıkla İslam'la söz edilen şeyin işin *akidevi* değil sosyal tarafı olduğunun altını çizer. Buradan hareketle savunduğu İslam bir inanç değil Müslüman toplumların benimsemiş oldukları siyasi bir sistemdir ve bu siyasi sistemi Batı emperyalizmine karşı işletir bir hale getirmenin fikir hürriyeti taraftarlığı ile çelişen bir yönü yoktur. İslam, Celal Nuri için tektanrıcılığa ulaşmış insanların ürettiği dinlerin en mütakâmilidir. Hal böyle olunca Celal Nuri'nin İslam'ın *akidevi* kısmını müdafaa etmediği açıktır.

Celal Nuri için İslam sadece bir din değildir. İslam'ı sosyal bir dindarlık, milletler arası bir kardeşlik, geneli kapsayan manevî bir milliyet olarak görür. Dolayısıyla ittihad-ı İslam ideali, daha özgür bir gelecek umuduyla, Müslümanlar arasında zaten mevcut olan ittihadın muhafaza edilerek kuvvetlendirilmesi ve eğitim amaçlı işbirliğinden başka bir şey değildir. Mahiyeti itibarıyla “enternasyonel” gördüğü İslam'ın bunu gerçekleştirebilecek potansiyele sahip olduğuna dair kuvvetli bir inanca sahip olan Celal Nuri, bu bağlamda İslam'ın uluslar üstü özelliğine vurgu yaparak, “aristokrasi ya da sosyalizm gibi daha çağdaş ileri fikirlerin hususî millet fikrini reddetmeye çalıştığı bir asırda”, İslamiyet'in bu “enternasyonallığı” (ya da supra-nasyonalitesini) “on üç asır evvel ittihat ve vicdan üzerine bir millet-i umumiye” oluşturarak getirdiğini savunur ve akaide müteallik şu temel özdeyişi sıklıkla tekrarlar: *Lâ cinsiyyete fi'l-İslâm* [İslamiyet'de ırkçılık yoktur].¹⁰

Batıcı Celal Nuri, kendisini, ilerici düşünce ile ittihad-ı İslam fikirlerinin birbirini nakzetmediğini ve bu fikirleri nasıl mezcettiğini mümkün mertebe sıklıkla izah etmek zorunluluğunda hissediyordu. Ona göre hürriyet-i fikriye taraftarlarından bazıları yani özgür düşünceli bazı kimseler, bir yanlış sonuca, ittihad-ı İslam'ı dinî bir mesele olarak kabul etmekte, bu konudaki neşriyatı, incelemeleri irtica olarak görmekteydiler. İslamiyet'in dinî ve siyasî olmak üzere iki mahiyeti bulunduğuna dikkat çeken Nuri, ittihad-ı İslam fikri ile İslamiyet'in dinî mahiyeti üzerinde değil, bilakis İslamiyet'in siyasî ve içtimaî mahiyeti üzerinde durduğunu ifade eder. Ona göre bu ikinci mahiyet çeşitli milletleri bir araya getiren *simyevî* bir iksirdir, Müslümanları tek bir millet yapmıştır. İslamiyet sayesinde yaklaşık üç yüz milyon Müslüman tek millet, tek kütle oluşturmaktadır. Onların terakkilerini kolaylaştırmak, ilerlemelerini sağlamak, yücelmeleri için sebepleri hazırlamak onların boyundurukları altına alan Avrupa emperyalistlerinin gayesi değildir.¹¹ Celal Nuri bu yüzden bu görevi yerine getiren Müslümanları yani ittihad-ı İslam taraftarlarını, irtica ile itham edip hürriyet fikrine karşı imiş gibi gösterenleri protesto eder.

İttihad-ı İslam tariflerinde vurgu kardeşlik ve eğitim üzerine olsa da özgür bir gelecek denildiğinde, yabancı boyunduruğu altında yaşayan Müslüman milletlerin siyasi bağımsızlığının kast edildiği açıktı ve bu bağlamda ne kadar ön plana çıkarılmamaya gayret edilse de siyasi amaçların saklanabilmesi mümkün değildi. “Pan-İslamizm”-“ittihad-ı İslam” ayırımına girmediği bir yazısında Celal Nuri Pan-İslamizmi, Müslümanların emperyalizmin karşısında karşılaştıkları zulüm ve haksızlığa karşı toplandıkları bir savunma birliği ve bir “huruç hareketi” olarak tanımlıyor, Siyonizmi ise -tanımını yapıp, ismen zikretmese de- onun benzeri bir hareketi olarak şöyle tavsif ediyordu:

¹⁰ *Age*, s. 341.

¹¹ *Age*, s. 12.

JHS

50

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

Birçok millet-i mütemeddine -ki ekalliyeti teşkil ediyorlar- dünyanın ekseriyetini ribka-i esaretlerinde bulunduruyorlar, bundan umumi bir münâferet tahaddüs ediyor. Bir takım akvam -ki bunlar İslamdırlar- giriftar oldukları zulm ü i'tisâfa karşı tevâhid-i müdafaat zımnında toplanıyorlar ve buna Pan-İslamizm deniyor. Âlem-i İsrailiyet âlem-i Nasrâniyetin zebûnu oluyor o da i'lân-ı hurûc ediyor.¹²

Celal Nuri'nin sosyo-politik tahlillerine göre, Batı Doğu'yu sıkıştırmakta ve bu *tazyik*, (sıkıştırma) bir *irtica* (reaksiyon) oluşturmaktaydı. Bu baskı sonucu Asya'nın en önemli inkılâbı, ihtilâli çıkacaktı. Avrupalılar zulümlerini arttırdıkça, İslam âlemi de bâtinî kuvvetini, ruhî niteliklerini, *akide-i asliyesini* (gerçek inancını) geliştiriyordu. İslam dünyasının bu dönüşümünü Avrupalılar da fark etmişler, ittihad-ı İslam'ın ne demek olduğu üzerine araştırmalara koyulmuşlardı. Ancak bu araştırmalar, henüz ilmi bir soğukkanlılıkla değil, bilakis, siyasi ihtiraslarla yapılmakta, dolayısıyla Pan-İslamizmin ne olduğu, henüz Batı'da doğru bir şekilde anlaşılammaktaydı.

Celal Nuri, hürriyet fikrinin bir aşığı ve çağdaş felsefenin müfrit bir taraftarı olduğunun altını çizerek, insanoğlunun tekâmülüne, ne Charles Darwin'in nazariyelerinin, ne Martin Luther'e ait fikirlerin, ne de 1789 Fransız inkılâbının esaslarının, ittihad-ı İslam kadar hizmet edemeyeceğini öngörür. Öyle ki, Fransız inkılâbından sonra yayılan esaslar, ittihad-ı İslam düşüncesiyle mukayese edilince *hakikat-ı masnua* (yapmacık) seviyesinde kalır. Ona göre ittihad-ı İslam düşüncesi, XVIII., XIX. ve XX. yüzyıllarda meydana gelen medeniyetten çok daha büyük, çok daha insanîdir ve sadece ittihad-ı İslam düşüncesi esaslı ve devamlı bir medeniyeti meydana getirebilir. Avrupa'nın Hristiyan medeniyeti ise hakiki medeniyetin gelişmesini engellemektedir. Geçmişte en güçlü oldukları devirlerinde Osmanlı ve Endülüs devletleri bünyelerindeki Hristiyanlara yumuşaklıkla, iyilikle davranmışlar; buna mukabil, bugünün güçlülere Hristiyanlar, aynı muameleyi kendi hükmettikleri toplumlardan esirgeyegelmişlerdir.¹³

Celal Nuri ittihad-ı İslam düşüncesini, gelişim açısından XVIII. asırda Jean Jacques Rousseau'nun yaydığı fikirlere benzetir. Bu fikirler insanların dimağına bir tohum gibi ekildikten bir süre sonra neşvünema bulmuş, 1789'da ise mahsul vermiştir. Celal Nuri, Müslümanların dimağına atılan ittihad-ı İslam fikirlerin de bir zaman sonra meyve vereceğinden emindir.¹⁴

Celal Nuri'ye göre ittihad-ı İslam'ın dışında yapay bir Pan-İslamizm davası gütmek abesle iştigaldir. Slavların bir araya gelerek oluşturdukları Pan-İslavizm, Latinlerin bir araya gelerek oluşturdukları Pan-Latinizm, Alman ve ona yakın kavimlerin bir araya gelerek oluşturdukları Pan-Cermenizm, suni birliklerdir. Müslümanların, benzer şekilde Pan-İslamizm yapmalarına gerek yoktur; zira ittihad-ı İslam fiilen mevcuttur. İslam kardeşliğinin, her türlü millî kardeşlikten kuvvetli olduğunu savunan Nuri'ye göre Müslümanlar, kendilerini birbirlerine yabancı görmezler. Kızlarını, komşusu olan bir gayrimüslime vermedikleri halde, bir Dağistanlıya, Hint'ten gelen bir Müslümana vermekte tereddüt göstermezler. Müslüman, İslam âleminin her yerinde kendini evinde gibi hisseder, yabancılık çekmez, başkalarından kardeş muamelesi görür. Müslümanların ibadethaneleri olan camiler; dil, milliyet ayrımı yapılmadan tüm Müslümanlara açıktır. Müslümanların, müşterek ahlak anlayışları, görgü kuralları vardır. Üç yüz milyonluk İslam âlemi aynı şeyi düşünür, aynı şeyi hisseder. Bununla beraber, eski devirlerde hüküm sürmüş müstebit idareciler siyasi ihtiraslar, birbirine üstünlük kurma gayretleri yüzünden Müslüman milletleri birbirinden ayırmıştır. Ancak son asırlarda

¹² Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul 1330, s. 122.

¹³ Nuri, *İttihâd-ı ...*, s. 333-335.

¹⁴ *Age*, s. 342-343.

JHS

51

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

Avrupa'nın Müslümanlara üzerinde kurduğu nüfuz hatta onları kendi yönetimleri altına almaları neticesinde kaçınılmaz olarak bu ihtiraslar ortadan kalkmış böylece zaten İslam'ın özünde var olan kardeşlik fikirleri canlanıp yükselmiştir. Dolayısıyla hâlihazırda Müslümanlar arasında geçmişte olduğundan çok daha gelişmiş bir barış ortamı vardır. Fakat Avrupa'nın Müslümanlara karşı kurduğu muhtelif entrika ve tuzakları görerek Müslümanların bir araya gelmeleri zorunludur.¹⁵ Bu konuda Çin örneğine dikkat çeken Nuri Çin ahalisinin tefrikaya düşürüldüğünü anlatarak benzer tuzaklara düşülmemesi için Müslümanları şöyle ikaz eder:

İşte bu vifâkın muhafazası ve ecnebi entrikalarının kemal-i nefretle reddi taht-ı vücubdadır. Çin'de ecnebler ve hususiyle misyonerler ahaliyi tefrikaya düşürmeğe, onu milliyetlere tefrike sây' oluyolar. Biz bu ciheti nazar-ı dikkate alarak tedabir-i lâzimedede bulunmalı, Frenkleri düşman telakki ederek şerlerinden uzaklaşmalıyız.¹⁶

Celal Nuri, İslam kardeşliğine önem verilmesi gerektiğini, ancak bununla güzel ve mutlu bir gelecek hazırlanacağını söyler. Her fırsattan istifade edilerek İslam kardeşliği geliştirilmelidir. Müslüman toplumları hep birlikte aynı havayı çalmaya alışmış bir orkestra gibi tasvir eden Nuri'ye göre tek ihtiyaç duyulan şey *chef d'orchestre*'dir. Bu orkestra şefi ise *uhuvvet* (kardeşlik) ve *ittihad* (birlik) fikridir. Ona göre, dünyadaki en büyük kuvvet İslamiyet'tir. Ne nicelik ne de nitelik olarak bu büyük kuvvete herhangi bir zarar gelmemiştir. Bu kuvvet şimdilik uykuda da olsa tam olarak ölmüş değildir. Müslümanların dünya üzerinde birbirinden uzak yerlerde ve bir kısmının da esaret altında yaşamaları, zemin, iklim, iktisadi durumlarındaki farklılar, farklı lisanlar söz konusu ittihadı zorlaştırmadığı gibi özellikle de yabancı boyunduruğu altında yaşamak onların daha sıkı bir *ittihad* içine girmelerine sebep olmaktadır. Celal Nuri bu görüşlerini şöyle açıklar:

İslâmın bugünkü esareti, bu günki tâbî'iyeti, efrenc tarafından ona edilen ezâ ve cefâ belki fenâ bir şey değildir. Bu suretle beyn-el'islam bir vicdan-ı müşterek hâsıl olmuştur. Bugün ehl-i İslam, Ömer bin el-Hattab zamanından ziyade müttehiddir. İhtiyacı yalnız "*chef d'orchestre*"dır. Meydana böyle bir âmir geldiği vakit Hindistan'da, Cava'da, Türkiye'de, İran'da Mağrib'de, Afrika'daki muvahhidin, her taraftaki tarîkâtler erbâbı öyle âhenkdâr bir gayret irâe edeceklerdir ki bunun karşısında ne Avrupa, bankerlerinin ictihâdı, ne de Krupp'un, Creusot'nun topları, Armstrong'un zırhlıları bir para eder.¹⁷

Dahası Avrupa, İslam'ın kuvvetini anlamakta ve bundan çok korkmaktadır. Müslümanlarla savaşan, onların topraklarını zulümle ellerine geçiren Avrupalılar, yine de İslamiyet'i serbest bırakmışlar, yasaklamamışlardır. Rusya hükümeti, kendi Katolik tebaasına savaş açıp, Roma kilisesine tâbi olanlara Ortodoksluk telakkisiyle zulmettiği halde Müslümanlar aleyhine böyle bir uygulamaya hiçbir zaman cesaret edememektedir.¹⁸

Celal Nuri'nin iddiasınca Avrupa İslam'dan korkar ve ona ilişmeye cesaret edemezken, dönemin Osmanlı entelijansiyası arasında İslam'ın sahip olduğu bu gücü anlayamayıp, bu güce uygun davranışlar sergilemeyenler vardı. Celal Nuri, kozmopolitlik ve diplomatlık olarak nitelediği bu tutumu kesin bir dille kınar. İttihad-ı İslam'a dair fikirlerin gizlenip gizlenmemesi hususuna da cevap arayan Celal Nuri, dejenere olarak gördüğü İstanbul'da kendine özgü bir yabancı korkusunun bulunduğunu ifade ederek bu korkunun zait ve lüzumsuz olduğunu düşünür. Bu fikirler zaten Avrupalılarca bilinmektedir, dolayısıyla da bunların gizlenmesinde değil bilakis açıktan açığa ittihat fikrinin taraftarı olunmasında fayda vardır. Celal Nuri, bu

¹⁵ *Age*, s. 296- 302.

¹⁶ *Age*, s. 298.

¹⁷ *Age*, s. 337-338.

¹⁸ *Age*, s. 299-301.

JHS

52

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

isteklerin meşru olduğunu ve meşru istekleri gizlemenin iki yüzlülük olduğunu şöyle ifade eder:

Efkâr-ı ittihadıyyeyi Avrupa zaten biliyor. Bunların gizlenmesinde fâide yokdur. Bundan başka bir takım âmâl-ı meşrû'a ve tabîyeleri olan Lehliler, Finlandiyalılar, İrlandalılar ilâ-âhire, acaba fikirlerini ihfâ ediyorlarmı? Re'yimizce açıktan açığa İttihad-ı İslâm taraftarı olmak hakkımızda hürmet ve riâyetde bulunulmasını mûcib olur. Mesâil-i muazzamada, kazâyâ-yı milliyede mürâliğe hâcet yokdur. Diplomatlık yalnız Hariciye nezaretleri ve sefaretlerde bir meziyet add olunmalıdır; onların hâricinde ise iki yüzlülük her halde bir fazîhadır [alçaklıktır].¹⁹

Celal Nuri, hilafetin Osmanlılarca fonksiyonel bir hale getirildiğine dikkat çeker. Bu açıdan hilafet meselesi çok yaman bir mesele, çok yaman bir kuvvettir. Geçmiş asırlarda Arap halifeleri cismanî varlıklarını kaybetmeye yüz tuttuklarında Yavuz Sultan Selim hilafeti ihya etmiştir. Bu cihetle bütün Müslümanlar, Osmanlı hanedanına teşekkür borçlulardır. Cihangir, kudretli, ittihad-ı İslam düşüncesine sahip bir padişah olan Yavuz Sultan Selim, hilafeti ele alınca, hilafetin varlığı Müslümanlarca anlaşılmış ve böylece hilafet fonksiyonel bir hale gelmiştir. İttihad-ı İslam'ın asıl kaynağı hilafettir. Rekabet ve tarafgirlikten uzak kimselerin de kabul ettiği gibi, İslam dünyasındaki ittihat ideali ancak hilafet ve Osmanlılar sayesinde oluşmuştur.²⁰

Hilafetin önemini, nüfuz ve kudretini sıklıkla vurgulayan Celal Nuri bu durumun Osmanlı Devleti'nin sınırları dışına çıktığında daha da iyi anlaşılmağa olduğunu savunur. Ona göre Müslümanlara düşen görev hilafetin bu önemini kavrayıp bundan faydalanmaktır. Halifeye hemen hemen bütün İslam âleminde büyük bir saygı hatta neredeyse doğüstü bir saygı gösterildiğinin altına çizen Celal Nuri, bu yüzden bu gücün farkında olarak başta İngiltere olmak üzere Avrupa güçlerinin hilafeti kendine bağlamaya çalışmakta olduklarını ifade eder. Bu amaca yönelik olarak İngiliz ve Fransızlar, Müslümanların halifeden uzaklaşması için propaganda yapmaktadırlar. Celal Nuri İngilizlerin "böl ve yönet" politikasına atıfta bulunarak "Müslümanlar arasında ayrılık tohumları atmak İngilizlerin en hususi emelidir" vurgusunu yapar. Avrupalıların bilemediği husus ise "hilafetin köklerinin her tarafa yayılmış büyük bir ağaç gibi olmasıdır". Celal Nuri'nin tarifince dünyanın muhtelif yerlerindeki Müslüman toplumlar "Sibirya'nın ıssız buz çöllerinde veya Çad gölünün kaynar sahillerindeki İslamlar, halifede peygamberinin şekli şemailini, onun bir nevi *tecessüd* etmiş (bedenlenmiş) halini görmek isterler."²¹

Celal Nuri, İngilizlerin askerî yöntemlerle Osmanlıyı mağlup edip, işi hilafetin ilgasına kadar vardırabileceklerini ifade ederken, sanki geleceği görmüş gibidir. Ancak, "bunun aslında maddi kuvvetlere dayanmayan hilafet makamını daha da güçlendireceğini" ve "böyle bir hadisenin vuku bulmasından sonra Avrupa'ya duyulacak tepkiden dolayı ortaya çıkacak halifenin dünyanın en kuvvetli devlet başkanından daha kuvvetli ve kudretli" olacağına dair ileri sürdüğü fikirler tarihsel süreçte Celal Nuri'yi teyit etmediği gibi, Celal Nuri'nin bu kuvvetli satırları zaten kendisinin de metruk görüşü olarak kalacaktı. Ancak Celal Nuri bu görüşlerini terk etmeden önce İngiltere'nin, büyük bir özenle Mısır'da ve Mekke'de, kendi hesabına çalışan halifeler yaratmaya çalışmasını başarısız olmaya mahkûm bir girişim olarak görüyor, böyle bir halifenin İslami bir sıfatı haiz olabilmesinin mümkün olmadığını savunuyordu. Emperyalizm konusunda İngilizleri taklit ettiğini söylediği Fransızların da kendi nam ü hesaplarına, himayelerine soktukları Fas sultanını halife olarak kabul ettirme gayreti

¹⁹ *Age*, s. 301-302.

²⁰ *Age*, s. 306.

²¹ *Age*, s. 307-308.

JHS

53

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

içinde olduklarını ama İdrisilerin hilafet iddiasının Fas sınırlarının ötesine geçemediğini, Cezayir ve Tunus'un Osmanlı halifesine son derece sadakatle bağlı olduklarını anlatıyordu. Bu gerçekler karşısında, Osmanlı devlet ricali, Osmanlı halifesinin yirmi, yirmi iki milyon tebaası, üç yüz milyon dindaşı olduğunu unutmamalı, yabancılar karşısında sahip olduğu bu güçle daha dik durmalıydı.

Celal Nuri ittihad-ı İslam'ın dinî değil sosyal yönüyle ilgilendiğini söylese de dinî terimlerle de İslam ittihadının gerekliliğini, hatta dinin kendisinin bu ittihadı tazammun edip emrettiğini anlatır. Dolayısıyla ona göre birlik ve beraberliği bozacak ne varsa küfürdür. Mısır'da ve diğer Arap ülkelerinde yabancıların parayla yaptıkları aldatmalara kanıp birliği bozmaya çalışanlar bu davranışlarıyla en büyük küfrü işlemektedirler.²²

Celal Nuri'ye göre Emperyalist devletleri bu denli korkutan Hilafet müessesesine kendi yaklaşımımız ise bu kurumun sahip olduğu kudret ve nüfuzu idrakten uzaktır. Hilafetle ilgili bakanlık düzeyinde tek kurumun *Meşihat* olduğunu belirten Celal Nuri, bu kurumun da dünyada ne kadar Müslüman yaşadığını bunların kimler ve durumların nasıl olduğuna dair meselelerle meşgul olması gerekirken, arpalık işleriyle ya da bir takım abuk sabuk, manasız, akıl ve hissi yok edilmiş skolastiklerin, içinden çıkılmaz nakillerle uğraştığından yakındır. Celal Nuri'ye göre hükümetimiz, idaremiz, maarifimiz, mekteplerimiz, adliyemiz gibi Meşihatımız da yıkılıp tekrar yapılmaya muhtaçtır. Gerçekten âlim sıfatını hak eden birisinin hâlihazırdaki durumdan memnun olması mümkün değildir. Bu kurum kendini ıslah ve tanzim ederek Müslümanların atalet ve sefaletine çare üretmeli ve Müslümanları uyandırmalıdır.²³

Medeniyeti *sınâ'î* ve *hakîkî*²⁴ olarak iki kısma ayıran Celâl Nuri, Avrupa'nın emperyalist politikalar ve ahlâksızlık gibi özelliklerinin bir kenara bırakılarak, Batı'nın sınaî medeniyetinin alınmasını ister. Ona göre Şark toplumları için öncelikli gerekli olan şey sınaî medeniyettir. Sınaî medeniyeti oluşturan teknik-marifet Avrupa'nın ilim ve fenden faydalanmasıyla fazlasıyla ilerlemiştir. Celal Nuri'ye göre bu gerçeği en iyi kavrayan ülkelerin başında Japonya gelmektedir. Japonlar bu sayede yabancı etkilerin topraklarına sızmasına izin vermeden, onlarla mücadele edebilmelerine imkân verecek donanıma sahip olmuşlar ve bu özellikleriyle de dünyada saygın bir konum elde etmişlerdi. Japon yenileşmesinin bu özellikleriyle öven Nuri şunları söyler:

Japonya heyet-i muazzaması, bundan yarım asır evvel, eski teknoloji ile mübareze-i hayata devâm edemeyeceğini iyice düşündüğünden, olduğu gibi Avrupa medeniyet-i sına'îyesini kabûl etdi. Japonlar bitamamiha Avrupa ma'rifetini memleketlerine idhâl cesaretinde bulundular. Bu medeniyet-i sına'îye zemîn, zaman, iklim, millet ile tebeddül ve tahavvül edemeyeceğinden Japonya ser-âmedânı onu ta'dil ve tashîh ibraz etmediler. Avrupa'ya adam gönderdiler ve Avrupa'dan adam getirtip bu medeniyet-i sına'îyenin neden ibaret olduğunu, memlekete ne gibi şerâit tahtında idhâl edilebileceğini cidden tahkik etdiler. Şîme-i ta'kîb ile çalışıp bu gün hemen hemen Avrupa'nın seviye-i maddiyesine yaklaştılar. Hatta Japonya sanâyi'i değil yalnız Aksâ-yı Şark'da ve Bahr-i Muhî-i Mu'tedil'de, Avrupa pazarlarında bile Garb'a rekâbet ediyor. Nippon tersâneleri drednot i'mâl edecek kadar Garb'dan müstağnî bulunuyor.

²² *Age*, s. 308-309.

²³ *Age*, s. 310-311.

²⁴ *Age*, s. 25.

JHS
54

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

Japonya, Avrupa kendi memleketine hulûl etmeden bu dakîkaya vâkîf oldu ve derhâl Avrupa'nın medeniyet-i sinâ'iyesini ahz ü istinbatda kusûr etmedi. Bunun içündür ki Aksâ-yı Şark âleminde mevki'ini ihkâm ve tarsîn etdi.²⁵

Celal Nuri 1913 senesinde *İttihad-ı İslam* adlı eserini kaleme alırken bu fikrin mürevviçleri olarak gördüğü Yavuz Sultan Selim, Barbaros Hayreddin Paşa ve Namık Kemal'e özel bir bölüm ayırdığı halde *devr-i sabık* olarak adlandırılan II. Abdülhamid döneminin politikalarından bahsetmez. Oysa ittihad-ı İslam fikri ya da diğer bir deyişle yeryüzündeki tüm Müslümanlar arasında dinî bir emel birliği oluşturmaya matuf Pan-İslamizm politikaları Celal Nuri'nin kitabından çok daha önce devlet ideolojisi olarak benimsenmiş durumdaydı. Zira 1870'lerde başlayan ve II. Abdülhamid döneminde de ihtimamla sürdürülen ittihad-ı İslam politikası, hem içerdeki Müslüman unsurları birleştirme, hem de Devlet-i Aliye dışındaki Müslümanları emperyalizme karşı koyma aracı olarak kullanılmış, Kuzey Afrika'ya, Orta Asya'ya, Uzakdoğu'ya uzanan bir çeşit "misyoner" örgülenmeyle bu politika yayılmaya çalışılmıştır. Binaenaleyh İslamcılık, bir devlet ideolojisi olarak, II. Abdulhamid devrinde savunulmuş ve çok yönlü olarak yürütülmüştür. Hilafet makamının itibarı ve yeniden tahkimi üzerinde durulmuş, yine bu dönemde modern eğitim kurumlarının yanı sıra dinî öğretim kurumları da artırılarak, İslam dünyasının nüfuzlu âlim ve şeyhleri İstanbul'a davet edilmiş, temel dinî kitaplar basılarak İslam ülkelerine ücretsiz dağıtılmıştır. Hicaz demiryolunun yapımına başlanmış, hacılara önem verilerek kalpleri hilafet makamına bağlanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde "haccın, her sene Müslümanların kendi aralarında düzenledikleri bu kongreye birer heyet göndererek senelik toplanmayı farz kılmış eşsiz özelliği", "hilafetin, kalpleri ittihadı raptetmedeki emsalsiz gücü" gibi Celal Nuri'nin *İttihad-ı İslam*'ında savunulan argümanlar, Müslümanların birliğinin, Müslümanları tahakküm altında tutan kolonyal imparatorlukların -Celâl Nuri'nin deyişiyle *müsta'mirlerin*- gözünde ne denli korkutucu bir siyasi güç olduğunu göstermesiyle, günümüzdeki jeopolitik tartışmalara bile ışık tutacak kadar kuvvetlidir. Celal Nuri, İslam âlemini tek tek ele alarak, Müslüman kavimlerin Hilafet kurumuna ne denli bağlı olduğunu anlatır. Zaten ona göre hilafetin gerçek kuvveti yurt dışına çıkılınca anlaşılır. Mesela Çin Müslümanları yeni kurulan Çin Cumhuriyeti'ne destek vermek için Çin tarafından izlenen politikaların Hilafet makamına, dolayısıyla da Osmanlı Devleti aleyhine olmaması şartını ileri sürmüşlerdir. Hind Müslümanlarının hilafete bağlılığı bizden bile üstündür. Sünnî İslam âleminde Hilafet'e bağlılık konusunda sadece Fas'da İdrisî hanedanı Osmanlıya rakip olarak çıkmış, ancak Fransızların elinde bir oyuncak olan bu hanedanın bu iddiası Fas sınırlarını aşmamıştır. Bununla birlikte İslam âleminde Osmanlı dinî otoritesini tanımayan bir güç daha vardır; Osmanlı Devleti'nin evvelinde savaşlar sonrasında ise Kasr-ı Şirin'den beri sessiz bir mücadele içinde olduğu kadim Pers topraklarının varisçisi: İran.

Konu İslam birliği ise Sünnî ve Şii ihtilafına temas etmemenin getireceği noksanlığın farkında olarak bu hususu oldukça detaylı bir şekilde ele alan Celal Nuri'nin İran'la ilgili mülâhazaları, onun mezheplere bakışını ve *ictihad* kavramını ele alış hakkındaki fikirlerini de görebilmemizi mümkün kılar. Ona göre mezheplerin çıkması İslamiyet'in doğal bir seyri değil, aksine ittihattan birer sapmadır. Kendi zamanlarında karşılaştıkları problemleri ümmetin hayrı için çözmekten başka bir özellikleri olmayan mezhep imamları, müctehid imamlar ya da Celal Nuri'nin tabiriyle dönemin hukukçularına ait görüşler, zaman ve mekândan soyutlanıp, dondurularak zamanla mezhepleştirilmiş ve böylece inhirafa yol açılmıştır. Ancak Sünnî mezhepler zamanla kendi aralarında yumuşarken İslam âleminin yumuşak karnını oluşturan Şiiiler, gittikçe ana damardan uzaklaşmışlardır. Çifte Emperyalizm altında inleyen, Rusya ve

²⁵ Age, s. 28-29.

İngiltere'nin müşterek nüfuzu altında istiklali kâğıt üzerinde kalan İran Müslümanlarının intibaha gelerek bu ayrılığa dur demeleri gerekmekte ve mezhep asabiyetinden uzak, ortak bir İslam anlayışında Sünni ve Şii âlem buluşmalıdır. Bu meyanda Anadolu Aleviliğini de ele alan Celal Nuri, bu inanışın gittikçe artmakta olduğunu vurgulayarak Aleviliğin ortadan kaldırılmasını salık verir²⁶. Bunun inanç hürriyeti ile çeliştiğini fark etse de ittihad için Şiilik ve Sünniliğin birleşmesini bile isteyen Celal Nuri'nin Şiilikten de farklılaşarak daha da değişik bir renk alan Aleviliğe hakk-ı hayat tanımadığı görülür.

A. Hukukun Hukuksuzluğu ya da Uluslararası Hukuk:

1910'ların dünyasında Emperyalizm, bir İslam meselesi olduğu gibi aynı zamanda Avrupa ve dünyanın siyasetinin de esasını oluşturuyordu. Bu yüzden Celal Nuri muhtelif emperyalizm türlerini, İngiltere, Fransa, Rusya, Felemenk, Almanya, İtalya, Japonya, Amerika emperyalizmlerini tek tek ele alarak muhakeme ve mukayesesini yapar. Zira ona göre ilk önce İslam âleminin mazideki kökü anlaşılmalı daha sonra ise câri emperyalizm politikaları iyice tetkik edilerek İslam dünyasının geleceği hakkında çıkarımlar yapılmalıdır.²⁷ Onun emperyalizm ve sömürgecilikle ilgili tahlillerinin dayanağını ise *Hukuk-ı Dîvel* (Devletler Hukuku)'e duyduğu güvensizlik oluşturuyordu.

Devletler Hukuku, kendisi de hukukçu olan Celal Nuri için henüz şekli, şemali belirmemiş bir cenin mertebesindeydi. Ona göre bu hukuk -hele de söz konusu mesele Şark milletlerinden herhangi birisini ilgilendiriyorsa- kendi içerdiği prensipleri bile göz ardı eden, bu mahiyeti ile Batılılar için tahakküm ve yayılmaya, kendi aralarında da câri olmakla birlikte, *Makyevelist* siyasetin herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın Şarklılar üzerinde tatbik edilmesine yarayan bir enstrüman olmaktan ibaretti. Bu hukuk sakattı, zira, Celal Nuri'nin ısrarla altını çizdiği gibi, Batılıların nazarında, Osmanlı dâhil olmak üzere Şark milletleri, bu hukukun Lorimer ve Martins gibi dâhi hukukçularının fehvasınca, henüz devletler hukukuna liyakat kesp edememişlerdi. Batılıların bu ve benzeri büyük hukukçularına göre Devletler Hukuku, Müslüman ve Uzakdoğu devletlerine teşmil edilemezdi. Şarkın bu devletleri ile Avrupa ve Amerika'daki devletlerin arasında, içinde buldukları sosyal ve siyasî şartlar noktasından büyük bir uçurum vardı. Celal Nuri, bize bu hukukçuların sosyal ve siyasî şartları değerlendirerek üçlü bir medeniyet (insaniyet) tasnifi yapageldiklerini aktarıyordu: Medenî insaniyet, barbar insaniyet ve vahşî insaniyet.

Bu tasnife göre birinci kümedeki devletler, devletler hukukuna, müspet hukuka tamamen iştirak eden devletlerden ibaretti. Avrupa devletleri (elbette Türkiye hariç), Avrupa sömürgeleri ve Avrupa'nın himayesi altında olan (Tunus, Tonkîn, Madagaskar, v.b.) yerler ve de Amerika kıtasında evvelce Avrupa'nın sömürgesi olup özgürlüklerini kazanmış "beyaz koloniler" bu grubu oluşturuyordu.

İkinci kümedeki devletler ise yani "barbar insaniyet" kümesi, devletler hukukuna kısmen iştirak etmiş Türkiye ve diğer müstakil Asya hükümetleri İran, Afganistan, Siyam ve Çin'den; Afrika'da ise Fas ve diğer küçük Müslüman ve putperest hükümetler Soktu, Bâkîrîmî gibi devletlerden oluşuyordu.

Üçüncü küme ise Afrika ve Okyanusya adalarında yaşayan *gayr-ı muntazam* vahşilerden oluşmuştu. Avrupa, bu devletlerle olan ilişkilerinde, sadece insanî kurallara uymak ile yükümlüydü.²⁸

²⁶ *Age*, s. 164.

²⁷ *Age*, s. 7-8.

²⁸ Nuri, *Hukûk-ı ...*, s. 67-69.

JHS
56

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

Avrupalıların kendinden olmayan halklarla kurdukları ilişkilerde, Devletler Hukukunun geçerli olamayacağına dair geliştirilen bu görüşleri şiddetle eleştiren Celal Nuri, bir hâkimin huzuruna Avrupalı olmayan birisi ile bir Avrupalı çıktıklarında, hâkimin, Avrupalı olmayana, “vakıa sen haklısın ama ırkından, dininden, mensup olduğun medeniyetten ötürü suçlu ve kusurlu olan sensin” diyemeyeceğini, “tatbiki ile sorumlu olduğu kanunların buna mani olacağını” belirtiyordu.²⁹ Celal Nuri'ye göre farklı âlemlere mensup olmanın, hukuk üzerinde etkisinin olmaması gerekirdi. Aksi halde bu açıktan açığa zulüm ve vahşetin tercih edilmesinden başka bir şey değildi. Fakat müspet gerçekler, durumun hiç de böyle olmadığını ortaya koyuyordu. İç hukukunda din, mezhep, ırk ayırımı yapmayan Batılı güçler, iş Devletler Hukuku'na gelince, bu hukukun geçerli olup olmadığına ilişkide buldukları devletin mensup olduğu insaniyet kümesine göre karar vermekteydiler. Devletler Hukuku'na tabi olduklarını iddia eden bu sömürgeci devletlerin uygulamalarını *i'tisâf* (haksızlık) kavramı altında inceleyen Celal Nuri'ye göre büyük devletlerce işlenen belli başlı kategorik haksızlıklar şunlardı:

Hukukî i'tisâflar: Celal Nuri bunu medenî ve mülkî haklara karşı yapılan tecavüzler olarak ele alıyordu. İster çoğunluk ister azınlık olarak büyük devletlerin hâkimiyeti altında yaşayıp kimi yerde *medenî* (sivil) kimi yerde de *mülkî* (kamusal) haklarını kaybetmiş halklardan bahseden Celal Nuri'nin dönemi itibarıyla bu konuda verebileceği oldukça fazla örneği mevcuttu.

Medenî (sivil) haklarından mahrum bırakılan halkların en açık örneği Rusya vatandaşlarıydı. Bundan az bir müddet evveline gelinceye kadar Rusya'da *servaj* denilen esaret vardı ve “hâlâ ötede beride esaret baki” idi. Bir diğer örneği ise Rusya ve Romanya idaresi altında yaşayan Yahudiler oluşturuyordu. Romanya'da Yahudiler, ecnebi telakki edildikleri halde “ancak işin garibi” yine de askerlik hizmetiyle mükellef tutulmaktaydılar.³⁰ Yine Rusya'da yaşayıp Rus olmayan halkların parlamentoda adil bir surette temsil edilmediğini belirten Celal Nuri, Müslümanların ve Lehlerin git gide daha az milletvekili çıkarabildiğine vurgu yapar. Bununla birlikte, bu kabil hukukî haksızlıklar yapan devletler, Rusya gibi dönemi itibarıyla otokratik görülenlerle sınırlı değildir. Cezayir'de *Tribunaux Repressifs* denilen mahkemelerde *Code de l'indigénat*³¹ adı verilen bir hukuk düzeni zorla tatbik ediliyordu.³² Celal Nuri diğer Avrupalı güçlerin ellerinde tuttıkları sömürgelerde de hukuki haksızlıkların geçerli olduğunu örnekleriyle anlatır. Bu örnekler arasında en gaddarını Belçika Kongosu oluşturmaktadır. Öyle ki Belçika Kongosu'nda İngilizlerin bile müdahalesini gerektirecek tarzda halka zulmedilmekte, halk cebren esir gibi çalıştırılmaktadır.³³

Mâlî i'tisâflar: Bu başlık altında sömürgeci devletlerce uygulanan iktisadî sömürü örneklerini anlatan Celal Nuri, mâlî haksızlıkların türlü türlü yöntemlerle kendini gösterdiğini düşünmektedir. Mesela, Fransız himayesinde bulunan Tunus'ta Müslüman ahali, himayeci Fransızlara göre daha yüksek vergi oranlarına maruzdur. Osmanlı'da ise durum tam tersi olup,

²⁹ Age, s.73.

³⁰ Age, s. 32.

³¹ İlk örneği Cezayir olmak üzere zaman içerisinde (1887-1946 yılları arasında) Fransız kolonilerinde uygulanan ve sömürgelerinde yaşayan yerli halklara daha düşük bir hukuki statü vermek üzere teşri edilen *Code de l'indigénat*, dolaylı sömürge idaresinin örneklerinden kabul edilir. Belli bir ülkeyi doğrudan imparatorluğun bir vilayeti yapmadan, geleneksel mahalli güç yapısının sömürge idare yapısına eklenmesi siyasetine dayanan dolaylı idare yönteminin de Fransızlar teşri usulünü kullanırken, Britanya İmparatorluğu'nun oldukça geniş bir bölümünde yerel beyliklerle işbirliğine gidiliyordu. Özellikle, 1858'de İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin lağvedilip atanmış bir Genel Vali marifetiyle doğrudan İngiliz Kraliyeti idaresine bağlanmasına kadar Hindistan'da veya Malaya dâhil olmak üzere Asya'nın başka yerlerinde uygulana gelmiştir.

³² Age, s. 33.

³³ Age, s. 33.

JHS

57

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

yabancılar daha az vergi vermektedir. Celal Nuri bunu, bütün “âlem-i medeniyetin” Osmanlı'ya karşı işlemeye devam etmekte olduğu “umumi bir zulm ü i'tisâf” olarak görür.³⁴ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı iktisadi emperyalizm bununla da sınırlı değildir. Celal Nuri sair iktisadi tutsaklık araçlarından da bahseder. Eli kolu bağlanmış Osmanlı Devletleri, kendisine ait doğal kaynaklarını kullanamamakta, dengeli bir bütçe hazırlayamamaktadır. Vergi oranlarında, gümrük vergilerinin ayarlanabilmesinde yabancılar Osmanlı'yı serbest bırakmamakta; işletme imtiyazları, tekeller, temettü vergisi, postalar Osmanlı Devleti'nin kendisini istediği gibi idare edememesi sonucunu doğurmaktadır. Bu hususlar Osmanlı'nın aleyhindedir ve onun iktisaden gelişimine mani olan Avrupa'nın yapageldiği en esaslı zulüm ve haksızlıklardan bir tanesini oluşturur.³⁵ İran örneğinde ise, Rusya ve İngiltere, “taht-ı inkıyatlarına” aldıkları bu ülkenin, kendilerinden başka devletlerden kredi almasına bile müsaade etmemektedirler. Celal Nuri Fransa'nın da kendi vatandaşlarından topladığı fonlarla, "beyne'd-düvel bir takım husûsâtda pek mühim mezâlim ibka etmekte" olduğunu söyler.³⁶

İ'tisâfât-ı hissiye, terbiyeviye, lisâniye: Celal Nuri bu başlık altında büyük devletlerce kültürel sahada yapılan haksızlıkları ele alır. Ana dilde eğitim, milli lisanların yasaklanmaya çalışılması, mahkûm milletlerin kendilerinden ve tarihlerinden öğrenmelerine yönelik yapılan propagandalardan bahsedilir. Bu hususta verilen ilk örnek Rus emperyalizmi altında olan Polonya'dır. Celal Nuri Lehistan'da Lehçe tadrîs edilemediğini söyler. Daha sonra Nil vadisine geçen Nuri, İngilizlerin Arapça yükseköğrenim yapılamayacağı iddiasıyla oradaki bir takım yüksekokulların yaşamlarına son verdiklerini anlatır. Almanya ve Danimarka'da Lehçe'nin adeta yasak olduğunu ifade eden Celal Nuri, birçok yerde milli dillerin konuşulmasının bile yasak olduğunu belirtir. Bir lisanın tamamen yasaklanmadığı memleketlerde ise o lisanı öldürebilmek için çaba gösterildiğine dikkat çeken Nuri, örnek olarak Cezayir'de Arapça'yı köreltmek için Berberi lehçesi diye bilinen, ancak asla yazıya dökülmemiş yerel kabilelerce kullanılan galat bir Arapça'nın ön plana çıkarılmaya çalışıldığını söyler.³⁷

Celal Nuri'nin değindiği bir diğer önemli husus da sömürge halklarının kendilerine biçtiği ve sömürgeci algısının oluşumunda önemli bir rol oynayan kendini hakir görme ve yabancı üstünlüğünün kabul edilmesi sonucunu doğuracak bir eğitim sisteminin, mahkûm halklara dayatılmasıdır. Celal Nuri bu durumu şöyle ifade eder:

Avrupa tarafından feth edilen bir çok kıta'âtda mil-i mahkûmenin târihi okutdurulmaz ve tadrîsâtda kendilerinin aşâğılık bir millet oldukları gösterilerek dâima hissiyâtı rencide edilir. Misâl: Lehistan, Cezâir, Tûnus. Kezâlik mezkûr milletlerin bir terbiye-i mahsûseleri, an'anât-ı târihiyeleri bulunduğu inkâr edilir, beşeriyete hiçbir hizmetleri geçmediği çocuklara öğretilir.³⁸

İ'tisâfât-ı mezhebiye: Din konusundaki baskıların anlatıldığı bu başlık altında pek fazla sömürgelere değinilmez. Genel olarak bahsedilen husus, büyük devletlerin kendi tebaası da olsa, ana akımın dışında kalan dinî cemaatlere pek de hoşgörüle bakmamalarıdır. Celal Nuri, Rusya Müslümanlarının bundan mutazzır olduğunu, Sünni müftüler ve Şii şeyhülislamın Rusya Müslümanlarının arasında tefrikayı mucib olabilmesi için çoğunlukla münasebetsiz kimselerden seçildiğini belirtir.³⁹

³⁴ Age, s. 33.

³⁵ Age, s. 34.

³⁶ Age, s. 34.

³⁷ Age, s. 34-35.

³⁸ Age, s. 34.

³⁹ Age, s. 35.

JHS
58

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

İ'tisâfât-ı siyâsiye: Güçlü devletlerin güçlerine istinaden zayıf devletlere dilediklerini dikte ettirebildiğini, bunun en açık örneğinin Fransızların Osmanlı Devleti'ne ait Afrika topraklarını ele geçirirken takip edegeldiği uygulamalar olduğunu anlatan Celal Nuri'ye göre Fransızlar,

1789'da kemal-i debdebe ve tantana ile ilan edilen hukûk-ı beşere rağmen ora ahâlî-i mazlûmesini komşuları Cezâirîliler gibi kayd-ı esârete giriftâr etmişlerdir.⁴⁰ 1830'da Cezayir'in işgalinden sonra Fransızların, Uluslararası Hukuk açısından hiçbir yetkiye sahip olmayan Sadık Paşa'ya 1881'de zorla imza ettirilen Bardo Andlaşmasını bahane ederek Tunus'u işgal edip Tunus üzerinde himaye yönetimi kurmaları, keza, Osmanlı borçlarının bahane edilerek Midilli adasının Fransızlar tarafından geçici işgali (5 Kasım 1901)⁴¹ güçlü olanın istediğini yaptırabilmesine sadedinde tadat edilir.⁴² Dört sene sonra yine Midilli'nin işgalini doğuracak olan Makedonya mâlî komisyonunun teşkili meselesi⁴³ de siyasi baskılar arasında zikredilir. Celal Nuri İran'dan da bahsederek bu ülkenin siyasi tazyike maruz kaldığını ve topraklarında İngiliz ve Rus askerlerinin bulunduğunu belirtir. Ancak işin ilginç yanı, Celal Nuri, İngiliz ve Rus askerlerinin yanı sıra Türk askerini de bu işgalci güçler arasında sayar ancak bu konuda herhangi bir yorum getirmez.⁴⁴ Rusların Orta Asya Türklerine karşı izlediği baskı politikaları da bu başlık altında sayılmıştır. Celal Nuri, 1873 Muahedesinde Rus pasaportu taşımayan hiçbir yabancıyı Buhara'ya giremediğini, yine benzer şekilde 1873 tarihli bir antlaşma ile Hîve Hanı'nın civar han ve hükümdarlar ile temastan men edildiğini söyler.⁴⁵

İ'tisâfât-ı mülkiye: Almanya ve Rusya'da yabancılar özellikle de Lehler bu tür baskılara maruz kalmaktadır. Sahip oldukları mülkler istimplâk edilmekte, yeni arazi satın almaları engellenmektedir. Bu baskılara maruz kalan diğer bir halk Tunuslulardır. Tunus'ta da *ehl-i bâdiye* (kırsalda, çölde yaşayanlar) arazilerini her ne olursa olsun Fransız sömürgecilere satmak zorundadır.⁴⁶

Celal Nuri tarafından Devletler Hukuku üzerinden ele alınan konulardan bir tanesi de devletlerin sahip olduğu haklardır. Bu meyanda çeşitli hukukçulardan alıntılar yapılarak devletlerin sahip oldukları haklar anlatılır; "sömürgeci" ve "emperyalist" devletlerin yapageldikleri hukukî ihlaller vurgulanır. Celal Nuri Avrupalı hukukçular tarafından zikredilen, devletlerin sahip oldukları hakları; hakk-ı muhafaza, hakk-ı hürriyet, hakk-ı tekâmül, hakk-ı müdafaa, hakk-ı hâkimiyet, hakk-ı istiklâl, hakk-ı mülkiyet, hakk-ı teşri', hakk-ı muhâkeme, hakk-ı müsâvât, müteakabilen ri'âyet görme hakkı, hakk-ı sefâret, hakk-ı mu'âhede, hakk-ı harb, hakk-ı ticâret olarak sayar.⁴⁷ Fakat her şeyin başında en önemli haklardan bir tanesi olan "hakk-ı beka"nın, diğer devletlerin hakk-ı bekasına bir engel teşkil etmemesi gerekmektedir. Yoksa "hak, zulme munkalib olmuş olur".⁴⁸ Celal Nuri Avrupalı güçlerin en başta bu hakka saygılı olmadığını, saygılı olsalardı

Kırım, Finlandiya, Lehistan, Buhara, Hîve, bir çok Hind hükûmetleri, Bupal, Kore İmparatorluğu, Hannover Krallığı, müteaddid İtalyan hükûmât-ı sagiresi, Tunus Emareti,

⁴⁰ Age, s. 16-17.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2008, s. 116-117.

⁴² Age, s. 37.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 160-161.

⁴⁴ Nuri, *Hukûk-ı ...*, s. 38.

⁴⁵ Age, s. 38.

⁴⁶ Age, s. 37.

⁴⁷ Age, s. 82.

⁴⁸ Age, s. 83.

JHS

59

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

Transvaal Hür Hükûmeti, Oranj Nehri Hür Hükûmeti ve kıs aleyhil-bevâki [geri kalanları da bunlara kıyas et] mevcut bulunmak lazım gelir idi.⁴⁹Diğer bağımsızlıklarını kaybeden ülkeleri sayar.

Celal Nuri'ye göre devletlerin kendilerini geliştirebilme hakkı Batı Devletler Hukuku'nun temel unsurlarından biridir. Fakat uygulamada bu kaideye uyulmamakta, siyasî ve iktisadî emperyalist politikalarla Osmanlı ve İran gibi devletlerin gelişimine engel olunmaktadır. Celal Nuri bu meyanda iktisadî bağımlılıktan, arkeolojik eserlerin gasp edilmesine kadar oldukça zengin örnekler verir. Osmanlı Devleti tarafından yabancı devletlere verilen sayısız kapitülasyonlar, devletin içinde bulunduğu mâli tutsaklık, Avrupalıların işlerimize müdahaleleri, "kendini geliştirebilme hakkı" ihlallerinin ilk akla gelen örneklerini oluşturur. Hatta Celal Nuri, meşrutiyetle kazanabilecek terakkilerin önünün kesilebilmesi için Rusların 1877 harbini başımıza sardığını ifade eder. İran'ın da benzer şekilde egemenlik hakları çiğnenmiş, borçlanabileceği devletler bile Rusya ve İngiltere ile sınırlandırılmıştır. Himaye statüsü ile korunan devletler, elçilik açabilmekten bile men edilmişlerdir.⁵⁰

Celal Nuri'nin ele aldığı haklardan biri de "hakk-ı müsavat" yani eşitlik hakkıdır. Celal Nuri'ye göre eşitliğin bir "emr-i tabii" olması gerekirken, mesela Çin'in, sırf ticari serbestlikten yana olmaması, Avrupalı hukukçuların nazarında bu ülkeye, diğer devletlerle aynı muamele gösterilmesine engeldir.⁵¹ Türkiye'ye yapılan diplomatik muamele, ona reva görülen hürmetsizlik, hakaret, baskı ve zor kullanımı, bu mütalaanın bütün Avrupa tarafından kabul edilip, desteklendiğini göstermektedir.⁵²

Celal Nuri, "düvel-i muazzama" tabirinin de hukuki bir mana taşımadığını, dönem dönem devletlerin güçlenip zayıflayabileceğini ve tüm devletlerin diğer bir devletin "haysiyetine, menafi-i maddiyesine, şahsiyet-i medeniyesine" saygılı olmak zorunda olduğunu söyler. Fakat Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki muamele ile Türkiye ve Asya devletleri ile olan muameleleri arasında büyük farklar görülmektedir. Özellikle de Osmanlı Devleti'nin maruz kaldığı "kötü muamele" ve "maddi çıkarlarına vurulan darbeler", Osmanlı devletine dayatılan gümrük vergileri ve sömürgeci devletlerin sömürge ve himayelerindeki gümrük duvarlarını kaldırmaları da Celal Nuri tarafından hakk-ı ticaretin engellenmesi ve aslî haklara yapılan bir saldırı olarak nitelendirilir. Hakk-ı hâkimiyetin bir diğer yönünü de bir devletin kendi idare tarz ve şeklini belirlemedeki serbestliği olarak gören Nuri, Rusya'nın 1877'de Osmanlı'ya savaş ilan etmesini, bir devletin kendini geliştirme hakkına yapılan tecavüzün yanı sıra, hakk-ı hâkimiyetine de yapılan bir saldırının neticesi olarak değerlendirir. Ona göre "ilân-ı harbin sebep-i zâhiri başka gösterilmiş ise de" savaşın altında Rusya'nın, "1292 meşrutiyet-i Osmaniyesini kendi mevcudiyet ve terakkisine muzır" görmesi yatmaktadır. Celal Nuri benzer bir müdahalenin de İngiltere tarafından Mısır'a yapıldığını savunur. İngilizler daha önceden ilan edilmiş olan Mısır'daki meşrutiyetin yeniden ilanına, dolayısıyla Mısır halkına "hukuk-ı hürriyelerinin verilmesine mani olmaktadır".⁵³

B. Emperyalizme karşı modern fikirlerle işbirliği arayışı:

Celal Nuri âlem-i İslam'ın birliğini, gün geçtikçe vahşi yüzünü daha fazla gösteren sömürgecilik ve emperyalizm karşısında direnebilmenin yegâne vasıtası olarak görür, hele de bu ittihad fikri ham bir hayale, sun'î bir gayrete dayanmıyorsa. Bahsi geçtiği gibi ona göre ittihad-ı İslam'ın temel umdeleri Müslüman müdrikesinde hâlihazırda mündemictir. Bunu

⁴⁹ Age, s. 84.

⁵⁰ Age, s. 85.

⁵¹ Age, s. 88.

⁵² Age, s. 89.

⁵³ Age, s. 91.

JHS
60

*History
Studies*

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

Müslüman milletler arasındaki evliliklerden, âdet ve ananedeki yakınlıklardan, Kuran'ın ve Hadis-i Şeriflerin emirlerinden yola çıkarak farklı farklı mecralarda delillendirir ve İslamlar arasındaki kardeşliğin bu ittifad için en temel zemini oluşturduğunu düşünür. Bu zemin üzerinde eski müstebit hükümdarların kendi şahsi nüfuz ve otoritelerini korumak için çıkardıkları sun'î ayrılıklar ise yeryüzündeki Müslümanların çoğunluğunun yabancı boyunduruğu altına düşmesiyle tümünden önemini yitirmiş; mağduriyet ve mazlumiyet Müslümanları daha da birbirine yaklaştırmıştır. Sıklıkla tekrarladığı "lâ cinsiyyetü fi'l-İslâm" prensibi ile milliyet fikrini reddeden İslamiyet'i bu yönüyle de Sosyalizm'e benzeten Celal Nuri, emperyalizm ve sömürgeciliğe karşı Sosyalizm ve Pasifizm gibi modern fikirlerle iş birliği yapılabileceğini sıklıkla tekrarlar.

Husumet ve Pasifizmi aynı anda savunabilen Celal Nuri'nin fikir dünyasında, ileride yayınlayacağı ve isminden de anlaşılacağı üzere yine "ittihad-ı İslam gaye-i hayalini merkeze alıp, bu ideal ile Alman ittifakının imtizaç edebileceği" fikrini işlediği, *İttihâd-ı İslâm ve Almanya* adlı daha ufak hacimli eserinde, açıktan açığa cihan savaşının savunuculuğunu yapmak suretiyle Pasifist fikirlerinden vazgeçene kadar Pasifizm de Batı emperyalizmine karşı kullanılacak modern düşüncelerden birini oluşturuyordu. "Harbi ilga için harbe müracaat" fikrine ulaşmadan önce Pasifist Celal Nuri'nin *Hakk* gazetesinde kaleme aldığı "Harbe Boykotaj" adlı dizi makale, dönemin meşhur kalemlerinden Cenâb Şehâbeddin'in de tepkisini çekecek ve okuyucu için keyifli bir polemğin kapısını açacaktı. Celal Nuri'nin "Harbe Boykotaj"ına⁵⁴ Cenâb Şehâbeddin, "Pasifizm ve Feminizm" şeklinde günümüz terminolojisine çevirebileceğimiz "Sulhiyyun ve Nisâiyyun" adlı makalesiyle cevap verirken barışçı olduğunu ancak pasifist düşüncenin taraftarlarını yapmacık gördüğünü ifade ederek şunları söylüyordu:

Hiç şübhe yok ki harb en mühim avâmil-i tekâmüliyeden olmakla beraber, insaniyet için, bâ-husûs netâyic-i iktisâdiyesinden nâşi bir afettir. Binâen-aleyh sulhu sever ve isterim, fakat sulhiyyundan değilim, çünkü onların vesâitini mâni'-i harb olacak kadar müessir görmediğim gibi tavırlarını da ce'alî bulurum.⁵⁵

Söz konusu makalede Cenâb Şehâbeddin kıvrak kalemiyle kendisini "düşman-ı harb" olarak ifade etse de yine de "sulhiyyûn" (yani Pasifist) sıfatını kabul etmediğinin altını çizer. Duygusallığın edebiyattan bile "tard edilmeye çalışıldığı bir hengâmda" siyaseten duygusal davrananlardan -belki de romantik- bahsederken Celal Nuri'yi kastettiği düşünülebilir. Savaş sanayine karşı çıkmadığını ifade eden Şehâbeddin'e göre "seyelan-ı demi men' için hududlarımıza demir sedler" in dizilmesi gerekmektedir. Savaşmak zorunda kalmamak için güçlü ve savaşa hazır olunması gerekliliği aşikârdır. Cenâb Şehâbeddin'e göre Pasifist eylemlerin ses getirmesi güçlüleri etkilemeyecek, "kaviler, zebunları ezmekten fariğ" olmayacaklar, kuvvet kendi hakkını hiç bir zaman kaybetmeyecekti. Bunun yanı sıra Cenâb Şehâbeddin Pasifistlerin de milliyetçi olduğunu, ülkelerinin menfaatine aykırı çalışmadıklarını, kendi açıklamalarıyla "Madagasgar, Fas muharebeleri gibi vukuatı değil, öteki muharebeleri, 'menafiimize muvafık düşmeyenleri men etmek istiyoruz'" dediklerini aktarır.⁵⁶ Fransız pasifistlerle de istihza eden Cenâb Şehâbeddin, "on altı-on yedi sene önce İstanbul'u topa tutmak üzere Fransız donanmasını Marmara'ya yollamak isteyen d'Estournelles de Constant'ın ciddiyetine inanmakta güçlük çektiğini" belirtir. Diğer pasifist Charles Riche'nin ise "ölülerle konuştuğunu, keşfettiği "anafilâksi" hastalığından sonra tarihte biraz yaşaması için sulhiyyun

⁵⁴ Bknz. Celâl Nûrî, "Harbe Boykotaj", *Hak*, S.32, 26 Rebiyyülahir 1330, 1 Nisan 1328, 14 Nisan 1912 Pazar, s. 1 ve S:33, 27 Rebiyyülahir 1330, 2 Nisan 1328, 15 Nisan 1912, s. 1-2.

⁵⁵ Cenâb Şehâbeddin, "Sulhiyyûn ve Nisâiyyûn", aktaran: Celâl Nûrî, *Târîh-i Tedenniyyât-ı Osmâniye*, Matba'a-i İctihâd, İstanbul 1330, s. 207.

⁵⁶ *Agm.*, s. 210.

JHS

61

History
Studies

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015

bölüğüne yazılmaktan başka çaresi kalmadığını” alaycı bir dille anlatır.⁵⁷ Avrupa'nın sadece menfaatini düşündüğünü ifade eden Şehâbeddin, adalet gibi kavramların "icâb-ı hissiyet" olduğunu ancak diplomasi ile münasebeti olmayan zevatı kucaklayabileceğini ifade eder. Trablusgarp savaşı esnasında hangi Avrupalı kapı çalındıysa "bakalım, menfaatimize tevafuk ederse" denildiğini, "bilmem kaç bin kişilik mütegalibler" in de ma'a-teessüf meydân-ı harbdan birkaç bin kurşun menzili uzak yerlerde kaldırımları titreten belîğ ve müheyyiç takbihlerden şekâvet-i düşmanın müte'essir olmadığını hatırlatır. Otuz milyon fedâkâr-ı vatan otuz adet savaş gemisine sahip olmadığı için çırpınmaktan öte hiç bir şey yapamamışlardır.⁵⁸ Cenâb Şehâbeddin bu satırlarda güçlü olmanın getirdiği toplumsal psikolojiye de değinir; güçlülerin değil, zayıfların daha kolay hiddetlendiğine dikkat çeker. Güçlü olduğu takdirde olaylara daha sakin yaklaşılabilir, "kavilere mahsus tebessüm-i lâkaydî" ile bakılabilecektir. Bunun tipik örneği olarak İngiltere'yi gören Şehâbeddin bunun başarılması halinde daha az "köpüreceğimiz", daha az "döğüşeceğimiz" kanaatinde dir.⁵⁹

Celal Nuri bu görüşlere "Cenâb-ı Cenâb'a Cevâb" adlı makalesiyle mukabele etse de temelde altını çizdiği husus Cenâb Şehâbeddin'le görüşlerinin farklı olmadığıdır. Bu orta yollu cevabını, Cenâb Şehâbeddin'in de Pasifist olduğunu, aralarındaki ihtilafın bazı kelime ve ıstılahların fena yahut yanlış tarif edilmesinden kaynaklandığını söyleyerek destekler. Ona göre gösteriş için Pasifist olanlar olduğu gibi, davasında samimi olan Pasifistler de vardır. Kötü örnekler yüzünden hakiki ve ciddi olanların göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁶⁰

Aslında Celal Nuri'nin yaşadığı husumet/Pasifizm açmazının daha girifti, "milliyet fikri" gibi daha "esâsî" addedebileceğimiz bir kavramda, farklı zamanlarda yazılmış muhtelif eserlerine müracaat etmeksizin, *İttihad-ı İslam*'ın değişik sayfalarında bile kendisini gösterir. Millet kavramının kullanımında zaman zaman gelenekten gelen anlamıyla, bazen de aksine evrilmiş, dönüşmüş ve modern bir anlam yüklenmiş halini, herhangi bir ikaz, tavzih, istisna göstermeksizin kullanması dikkat çekicidir. Yukarıda serdettiğimiz milliyet karşıtı görüşlerin yanı sıra aynı *İttihad-ı İslam*'ında "Pan-Türkizm" fikrinin de mürevviçliğini yapan Celal Nuri'nin bu meyanda bu iki fikri uzlaştırmadaki gayretlerini, aynı terim üzerinden başka manalar ihsas ettirmesinin numunesi olarak, kafa karışıklığına hamledilebileceği gibi, hep eleştiregeldiği pragmatizmin kendisi tarafından da zaman zaman benimsenebildiğinin yahut kullanılabilirdiğinin de bir misali olarak görmek mümkündür. Biraz daha açmak gerekirse, "ittihad-ı İslam gaye-i emelini" her Müslümanın benimsemesini "farz" olarak gören Celal Nuri, bir taraftan XX. yüzyıl başı itibariyle devrin milliyetler devri olduğunun altını çiziyor, diğer taraftan da Müslümanları tek bir millet olarak değerlendirerek muvazeneyi sağlamaya çalışıyordu.

Her şeyden evvel İslâm, yani ittihad-ı İslâm gâye-i emelinin ta'ammümü bu ümmiyenin zâmin-i husûlüdür. İster Nijer Nehri etrafında, kulübesinde mukîm zencî olsun, ister Beyoğlu'nda apartmanında sâkin bey efendi olsun hep bu gâyeyi bilmeli ve olanca kuvve-i îmâniyyesini ona hasr etmelidir. Bu husûsda münâkaşa mühlikdir. Milliyetler asrındayız! Burasını aslâ unutmamalıyım. Bizde kürre-i zemîn üzerinde adedi üç yüz milyonu geçen bir millet-i mu'azzama efrâdından olduğumuzu ve bu milletin uyanmak ihtiyâcında bulunduğunu silinmez bir yazı ile levh-i vicdânımıza hakk etmeliyiz.⁶¹

⁵⁷ Agm., s. 210.

⁵⁸ Agm., s. 213.

⁵⁹ Agm., s. 214.

⁶⁰ Celal Nuri, "Cenâb-ı Cenâb'a Cevâb", *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, s. 224-236.

⁶¹ Nuri, *İttihad-ı ...*, s. 170-171.

JHS

62

**History
Studies**

*Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015*

İslâmi gelenekle tam bir uyum içerisinde ve alışlagelmiş haliyle, Müslümanları tek millet olarak gören Celal Nuri'nin millet kavramını -"küfr" kelimesini boş bıraksa da- inançsızları ya da daha doğru ifadesiyle gayr-ı Müslimleri de tek bir millet olarak telakki eder bir şekilde kullanması, bu bağlamda çok da şaşırtıcı olmasa gerektir:

Bu buğz suver-i gûnâ-gûn ile müncelî oluyor. Sözde, sohbetde, âsâr-ı kalemiyyede, şi'irde, işde, mu'âmelede, fende, mantıkda, hukûkda, hâsılı fa'âliyyet-i beşeriyenin cilvenümâ olduğu her şu'be-i mesâ'ide bu buğzu görebiliriz, aramadan bulabiliriz. Avrupa'nın her fi'ilinde bu adâvetin tekâmülünü tedkik mümkündür.

Târîh ve hukûk-ı düvel serâpâ bu adâvetin tekâmülünü gösteriyor. Kezâlik bizim ile hiç bir alâkası olmayan, aslâ bizden bir mazarrat görmeyen ba'zı küçük milletler arasında bile bir Rus, bir İngiliz, bir Fransız kadar Müslümân düşmanları görüyoruz. Bu hakikat karşısında (... milletün vâhide) diyeceğim geliyor.⁶²

İşin diğer bir yönü de bir taraftan "İslam milleti" ifadesiyle millet kavramı umumileştirilirken, diğer taraftan devrin milliyetler asrı olduğu vurgulanarak tahsisli bir anlam içinde kullanılmasıyla, içine düşülen açmaz, hele sözün konusu "küçük milletler" olduğunda -ki Celal Nuri örneğinde Kürtler, Çerkez kavimleri bu gibi küçük milletlerden addolunmaktadır- asimilasyona kadar gitmesiyle daha da aşikâr bir hal alır. Zaten Celal Nuri'nin vokabülerinde asimilasyonun mukabili olarak kullanılan temsil/temessül sıklıkla karşımıza çıkar. İslam milleti içinde temessül eden milletler, İslam'ın temsil gücü yer yer vurgulanır. Ancak diğer büyük milletlerin arasında erimek zorunda oldukları varsayılan küçük milletler için de geçerli olan bu "temessül" ise artık dinî bir mahiyetten daha ziyâde, bir azınlık grubunun baskın kültürün değer ve normlarını benimsemek suretiyle kabul görmesi anlamında bildiğimiz etnik asimilasyondan pek de farklılık arz etmeyen bir muhtevaya bürünür. İlginçtir milli mücadele döneminde Gelibolu mebusu olarak Meclis'e girip, 1924 anayasasının hazırlayıcılarından biri olan Celal Nuri, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılıp Osmanlılık yerine Türklük ortak paydasının vatandaşlık kavramının temel istinatgâhı yapıldığı bir hengâmda, muhalif bir milletvekilinin bu topraklarda Türklerden başka kavimlerin de yaşadığını hatırlatması üzerine, bir kere daha zorlanarak cevabında Osmanlılığın mülga olduğunu ve geride başka bir isim kalmadığını ifade etmekten ibaret kalmıştır.

Sonuç:

Osmanlı düşünce hayatının buhranlı istihale dönemlerinin önde gelen muharrirlerinden, fikir ve siyaset adamı ve geçiş dönemi mütefekkeri olan Celal Nuri İleri, II. Meşrutiyet döneminin bu çalkantılı ortamında, iktisaden gittikçe küreselleşen dünyadaki emperyal yayılmacılığı ve dolayısıyla muhtelif tarz emperyalizm ve sömürgeciliklerin meşruiyetini sorgulamış, bu seylan karşısında Osmanlı Devleti'nin, İslam âleminin ve Türklüğün beka ve temadisine dair fikirlerini serdetmiştir. Özünde beka kaygısı taşıyan tüm bu yaklaşımlar, medeniyet algısından, siyasî, iktisadî ve kültürel emperyalizm tartışmalarını da içerir. Ne var ki cumhuriyetle birlikte bir taraftan uygarlaşma hedefinin, dinî tesanüt söylemlerinin yerini alması gibi, millet kavramına yüklenen yeni anlamlarla uluslaşma çizgisi yeni bir kimlik içine girecek, Batılılaşma ve Batı'nın etik değerleri daha az sorgulanır olacaktı. Bütün bu farklı yaklaşımlarda ağırlık merkezlerinin bir kavramdan diğer bir kavrama kayması sömürgecilik ve emperyalizm karşısında duyulan beka kaygısıyla doğrudan ve dolaylı olarak ilgilidir. Öte yandan 1923'de ilan edilen cumhuriyetin Kürtleri ve Alevileri dışlayıcı devlet kontrolündeki Sünni Türk devlet mekanizmasının işaretlerini *İttihad-ı İslam* yazarının satırlarında bile

⁶² Age, s. 324.

bulmak mümkündür. Görünen o ki yüzüncü sene-i devriyesine yaklaşan Cumhuriyet'in hâlâ daha temel problemlerle uğraşagelmesi bu anlamda çok da şaşırtıcı olmasa gerek.

Kaynakça:

- F [Abdullah Cevdet], “Bir Musahabe”, *İctihad*, S.1, 1 Eylül 1904, s. 2–10.
- Abdullah Cevdet, “Une Profession Defoi”, *İctihad*, S.6, Mayıs 1905, s. 89.
- Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İctihad*, S.89, 16 Kânun-ı sâni 1329, s. 1979-1984.
- Celâl Nûrî, "Harbe Boykotaj", *Hakk*, S.32, 26 Rebiyyülahir 1330, 1 Nisan 1328, 14 Nisan 1912 Pazar, s. 1.
- Celâl Nûrî, "Harbe Boykotaj", *Hakk*, S:33, 27 Rebiyyülahir 1330, 2 Nisan 1328, 15 Nisan 1912, s. 1-2.
- Celal Nuri, “Cenâb-ı Cenâb'a Cevâb”, *Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye*, Matbaa-i İctihad, İstanbul H.1330, s. 224-236.
- Celal Nuri, *Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukûk-ı Düvel*, Osmanlı Şirketi Matbaası, İstanbul H.1330.
- Celâl Nûrî, “Şime-i Husumet”, *İctihad*, S.88, 9 Kânun-ı sâni 1329, ss. 1949-1951.
- Celâl Nûrî, *İttihâd-ı İslâm*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul H. 1331.
- Celâl Nûrî, *İttihâd-ı İslâm ve Almanya*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütübhanesi, İstanbul H.1333.
- Celal Nuri, *Türk İnkılâbı*, Suhulet Kütübhanesi, İstanbul 1926.
- Cenâb Şehabeddin, "Sulhiyyûn ve Nisâiyyûn", aktaran: Celâl Nûrî, *Târîh-i Tedenniyât-ı Osmâniye*, Matba'a-i İctihâd, İstanbul 1330, s. 207.
- BUZPINAR, Tufan, “Öteki Üzerinden Hesaplaşma: Celâl Nuri ve Abdullah Cevdet'in Avrupa Tartışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Dîvân*, S. 19, 2005/2, ss. 151-176.
- HANİOĞLU, Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul [1981].
- KARAL, E.Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C.6, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s. 160-161.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *II. Abdülhamid Zamanı ve Şahsiyeti*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2008.
- TUNAYA, T.Zafer, *Türkiyenin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Yayınları, İstanbul 1960.

JHS

64

**History
Studies**

Volume 7
Issue 1
A Tribute to
Prof. Dr.
İbrahim
GÜLER
March
2015